

Skogsarbetarnas villkor i Tornedalen mellan 1930-1960 En utflyttnings tid!

Björn Lehto skogsvetarkurs 00/04

Introduktion

Ragnar Lehto började arbeta i skogen vintern 1945 som huggare åt bolaget Munksund när han var 15 år gammal. Han är enda sonen i en jordbrukar familj och i byn Kieksiäisvaara i Pajala kommun. Den första vintern han jobbade blev han bortkörd av faktorn för han var för ung att jobba som huggare men var enträgen så han fick stanna kvar. Detta var vanligt att pojkar började jobba direkt efter skolan i 14-15års ålder. Det han tjänade tog hans far hand om den första vintern. De bodde hemma eftersom avverkningen låg nära. Vintern efteråt jobbade han på ett mer avlägsen avverkning och bodde då i en koja som var ca 12 kvadratmeter stor där det bodde totalt 8 personer, 6st huggare och 2 körare. Ragnar jobbade nästan alla vintrar i skogen till 1957 med undantag för tiden då han gjorde militärtjänst. Alltid som huggare och hade såg och yxa som redskap, var ej med när de första tunga klumpiga motorsågarna kom till deras avverkningslag, vilket han säger är en stor lycka att ha sluppit varit med om.

Arbetsåret innebar att på vintern så hade man jobb i skogen, på våren när det var nog varmt börjades barkning av massaveden, som i huvudsak avverkades då, på avläggerna vid flottningslederna. Detta på gick några veckor. När isen gick och bäckarna/älvarna blev flottningsbara så flottades massaveden och timret. Detta skedde i mitten av maj och därefter. I bäckflottningen var Ragnar med om men inte älvflottningen som var förunnat vissa speciella personer enligt honom. Bäckflottningen var en blött och stressig period som han inte ser med glädje tillbaka att jobba dag och natt, den sömn man fick var under en gran. Resten av året var det arbetslöshet som gällde och hjälpa till på gården, eller om man hade tur kunde man få jobb på något bygge eller vägbygge under sommaren. Men maj 1957 flyttade Ragnar till Kiruna för att börja jobba i Loussavaara gruvan för att där jobba fram till pension.

Syftet med denna uppsats är att ta reda på varför Ragnar Lehto och många andra i Tornedalen började söka sig bort från skogsarbetet vid mitten av 1900-talet. Dessförinnan ingick skogsarbetet i en s.k. kombinationshushållning med jordbruk som huvudnäring. Varför valde man bort skogsarbetet till förmån för ett annat tungt och slitsamt arbete? Sedan ska jag titta på hur arbetsvillkoren förändrades inom skogsbruket från 1940 till 1960-tal. Detta ska jag göra genom att intervjua Ragnar Lehto en utflyttad Tornedaling som började sin karriär som skogsarbetare för att sedermera jobba som gruvarbetare i Kiruna. Detta kommer att kompletteras med en litteraturstudie.

Kort överblick över Tornedalens skogshistoria

Tornedalen har en gammal historia med både en samisk och finskspråkig kultur (Svensson 1992). Denna del av landet liksom stora delar av norra Norrland betraktades som ingenmansland som myndigheterna i Stockholm inte var intresserad av, utan norra Norrland betraktades i början av 1300-talet som en slags allmänning för moderlandskapet Hälsingland. Först omkring 1400 blev det intressant område för riksmakten. Kolonisationen av svenskar nådde de nedre delarna av Tornedalen under första hälften av 1400-talet och Tornedalen blev en del av svenska riket i med Gustav Vasas trädde till tronen och kort därefter började denna del av landet beskattas. Detta innebar hårt bakslag för det som sysslade med jordbruk, renskötsel, fiske etc, från att tidigare inte lyda under någon stadsmakt och inte betala någon skatt till att bli skattskyldiga.

Det tidiga skogsutnyttjande bestod till största del av uttag av timmer för byggnader, vedhuggning, svedjebruk m.m., d.v.s. det man behövde skogen för eget bruk (Svensson 1992). Protoindustrialismen i Tornedalen startade i början av 1600-talet p.g.a. att gruvdrift kom igång i detta område. Kort därefter startade man det masugnar i t.ex. Tornefors och smedjorna i Kengisbruk startades på 1670-talet. Till detta gick det stora mängder kol och ved. Detta pågick dock så länge utan senare övergick man till produktion av tjära och pottaska. Den dominerande näringen i området före det industriella skogsbruket intrång var jordbruk, jakt, fiske och renskötsel.

”Timmer-fronten” kom vid slutet av 1800-tal till Tornedalen. Detta gav bönderna ett ypperligt tillfälle att få en extra inkomst (Lundgren 1984). Bolagen hade inte svårt att få tag på skogsarbetare till denna arbetsintensiva näring. Detta berodde av att skogsavverkningarna bedrevs på vintern då det fanns minst att göra i jordbruket och att det skedde en befolkningsexplosion under denna tid. Grunden till kombinationshushållningen kunde därmed skapas. Jordbruket kunde inte försörja en hel familj utan man var tvungen till extra inkomster som t.ex. skogsarbete. Detta pågick till efter andra världskriget men med vissa lågkonjunkturer under dessa år inom skogsbruket då inte de behövde folk och detta ledde till att under de åren så emigrerade folk från dessa trakter främst till nordamerika. Från 1950-talets början började många skogsarbetare söka sig bort från skogsarbete till andra yrken och det antal som försörjde sig på kombinationshushållningen började minska för att vara helt borta på 1970-tal. I Tornedalen flyttade de flesta till malmfälten för att där börja arbeta i någon av gruvorna eller som byggnadssnickare i de två växande orterna Kiruna och Malmberget.

Skogsarbetarens villkor

Kojorna och arbetsförhållandena

Avverkningsplatserna var oftast belägna långt borta från hemmen (Lundgren 1984). Därigenom var man tvungen att själva timra en koja att bo i och ett stall för hästarna. I dessa enkla små kojor på 10-15m² kunde de bo 6 till 10man. Förhållandena i dessa var inte de bästa utan p.g.a. de små utrymmena torkade man kläderna över den vedkamin som man hade som värmekälla och samtidigt skulle alla laga mat över samma kamin. Renligheten i kojorna inte den bästa utan dessa städades sällan. Matlagningen stod männen ofta själv för och de blev ofta något snabbt och energirikt som t.ex. fläsk. Men om det var ett större huggarlag så anlätades ofta en kocka som lagade maten (R, Lehto, Kiruna, muntl.). Kockan avlönades av huggarlaget samtidigt fick inhandla och betala maten.

De arbetsförhållandena skogsarbetaren fick jobba under denna tid var ofta i tjockt snötäcke och i kyla. Det fanns ingen köldgräns och rasterna tog man ofta ute p.g.a. det tog för lång tid att åka tillbaka till kojans (R, Lehto, Kiruna, muntl.). Dessa raster blev inte så långa p.g.a. att man ofta var svettig och vid rasten så kyldes man ner snabbt och var tvungen att röra på sig igen. Under 1940 och 1950-tal uppmärksammades de förhållandena skogsarbetaren levde och arbetade i (R, Lehto, Kiruna, muntl.). Därigenom startades stora protester för att förbättra dessa arbets- och levnadsvillkor för skogsarbetarna.

Pajala-arbetare TALTAR I SKOGEN!

PAJALA (Nfl) Ett tält i snö och kyla, sju man hopkurade på en yta av 2x2 meter. Den interiören träffade Nfl:s medarbetare på härmdagen i närheten av Pajala och det är också den rastkoja som skogsvårdsstyrelsen tillhandahåller åt sina arbetare i närheten av Pajala där man bedriver renshuggning som beredskapsarbete. "Här söker man sannemligen hålla den gamla AK-andan levande" säger de som arbetar på platsen.

Fig.2 Tidnings urklipp ur Norrskens flamman från slutet av 1950-tal.

Efter andra världskriget började andra sektorer t.ex. vattenkraftutbyggnaden och gruvnäringen konkurrera om arbetskraften, detta betydde att skogsbolagen hade svårare att få tag på arbetskraft (Bäcklund 1993). Detta ledde till att skogsbolagen försökte förbättra arbetsvillkoren för skogsarbetarna för att få dem att stanna kvar inom skogsbruket. Det skedde genom att t.ex. skapa bättre förläggningar "baracker" med torkrum, bättre matlagningsmöjligheter, större utrymmen för den enskilda arbetaren etc. De första barackerna som kom till Pajala som skogsbolagen stod för var 1953 och kostade 10000kr enligt vad Munksund sa (R, Lehto, Kiruna, muntl.). Detta ledde också till att skogsbolagen svarade med en teknikutveckling för att höja arbetsproduktiviteten mot den befarade arbetskraftsbristen (Bäcklund, 1993). Motorsågar, lastbilar, traktorer etc revolutionerade skogsarbetet från slutet av 1950-tal och framåt. Produktiviteten mångdubblades på ett par decennier. Helårsanställning infördes på 1960-tal på grund av att man kunde sysselsätta skogsarbetare året runt med införandet av trakthyggesbruk som gjorde att man behövde folk på barmarkstiden för att röja ungskogar och plantering på de ny upptagna hyggena. I Pajala trakten märktes först teknikutvecklingen motorsågen introducerades och lastbilar började köra ut virke ut till älvarna för att därifrån flottas vidare (R, Lehto, Kiruna, muntl.). Detta gjorde att bäckflottningen försvann och ett arbetstillfälle under året. På 60-talet blev det vanligare att träden fälldes med motorsåg och traktorer skotade ut virket man blev betydligt rationellare. Där igenom minskades behovet av arbetare.

Arbetstiden

Det fanns ingen reglerad arbetstid utan mitt på vintern så jobbade man så länge det var ljust. vilket är inte många timmar i norra Tornedalen under denna årstid, så arbetsdagarna låg ungefär på 4 timmar (R, Lehto, Kiruna, muntl.). Detta tog man igen på våren när dagarna blev längre då arbetade man så länge man orkade ofta 10-12 timmars skift. Arbetsveckan var inte heller reglerad. Oftast jobbade man från måndag morgon till lördag och på lördagarna arbetade man bara en halv dag för att hinna hem till kvällen och det obligatoriska bastubadet.

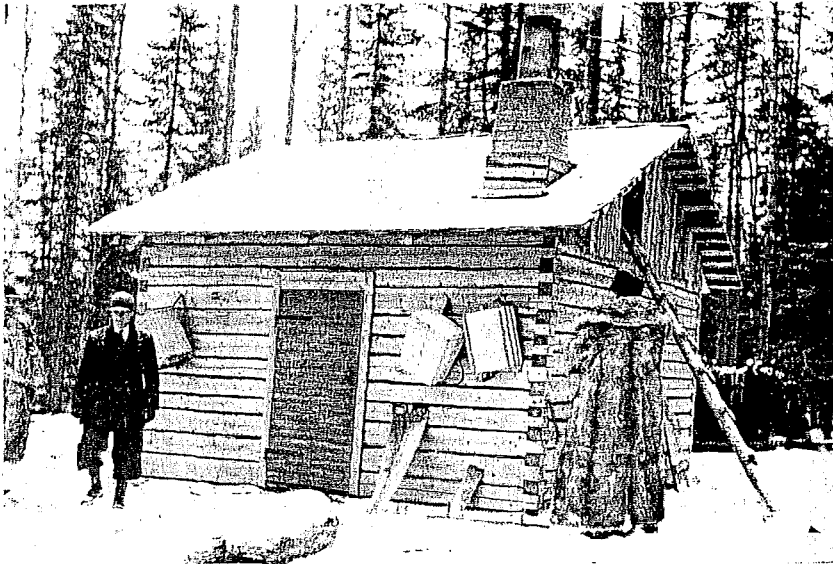

Fig.1 huggarkoja från 1930-tal

Lön och lönevilkor

Från ungefär slutet av 1930-tal och tidigare använde sig skogsbolagen av ett s.k. avverkningskontrakt för att få en avverkning avverkad (Lundgren 1984). Detta fungerade på så sätt att en körare fick ta på sig ett sådant kontrakt och se till att träden blev avverkade och framkörda till en flottningsled. I detta kontrakt stod det hur mycket som skulle avverkas och köras fram till en flottled. Det var körarens ansvar att anställa nog med huggare att kunna klara av denna uppgift. För att bolagen skulle kunna ha kontroll över alla sådana här små kontrakt som skrevs med olika körare så hade man skrivit in i kontrakten ett slags bötes system. Detta system gick ut på att köraren skulle böta för varje kvarlämnat stämplat träd, varje kvarlämnad stock, om stubbarna var för höga, om ostämplade träd blivit avverkade, om virket skadades etc. Men det var hårda protester mot detta entreprenörskap där körarna fick ta på sig allt ansvar, anställa huggare och i övrigt organisera arbetet. Skogsarbetarna strävade och kämpade att få kollektivavtal med åtskillnad mellan kör och huggar andel för att stärka huggarnas rättigheter. Detta krav gick igenom på slutet av 1930-tal. I Pajala förhandlades lönerna på lokal nivå och det satt en utnämnd förhandlare från facket som fick förhandla alla löner för huggare och körare under 1940-tal (R. Lehto, Kiruna, muntl.).

Skogsarbetarlönen var helt baserad på ackord. Lönenivån låg ungefär på 6kr per dag för huggare och ca det dubbla för körare under 1930-talet (Lundgren 1983). Under 1940-talet så steg lönerna till ca 15kr per dag för huggare och 35kr per dag för körare. I början av 1950-tal låg ungefär lönerna omkring 50kr dan för huggare och 70kr för körare. För i slutet av 1950-tal öka till 100kr. På 60-tal började körarlönerna försvinna på grund av mekaniseringen och då låg ungefär en huggarlön på 100 till 120kr dagen. Dessa löner har ökat gradvis över åren men under vissa år steg lönenivån drastiskt och de största reallöneökningarna skedde i början av 1950-tal. Detta p.g.a. att mötta konkurrensen av arbetskraft från övrig industri.

Lönenivån per avverkat träd kunde skilja mycket från ett avverkningsställe till ett annat, detta satte faktorena upp hur hög ackordet skulle vara (R, Lehto, Kiruna, muntl.). Detta kunde leda till små strejker som exempel en Ragnar minns och dessa var inte ovanliga under denna tid. Deras huggarlag i slutet av 40-tal fick ett visst avverkningsobjekt och ackordet låg på en viss nivå per träd. Denna ackordlön ansåg de vara för låg och de ville ha några ören till per avverkat träd. Men detta kunde inte faktorn gå med på så han sparkade dem från det objektet och gav den till ett annat huggarlag, som fick det ackordet som det förra begärde men inte fick. Det fanns inga lagliga medel som skyddade arbetaren utan det mesta var på arbetsgivarens villkor.

Det fanns inga minimilöner de tillkom på slutet av 50-tal utan allt var baserat på hur mycket man producerade och lönen varierade därefter. Under den tid Ragnar Lehto arbetade i skogen så anger han att lönen kunde variera kraftigt som huggare, som lägst någon hundra lappar i månaden. Då var det besvärliga förhållanden som djup snö, långt avstånd mellan de stämplade träden. Ibland fick de hugga upp körvägar till körarna p.g.a. tät björkskog som var ingenting värt utan bara i vägen, som man inte fick betalt för att göra. Som bäst sa han att han fick 3000kr under 3månaders arbete, detta var sista vintern han jobbade i skogen 1956-57.

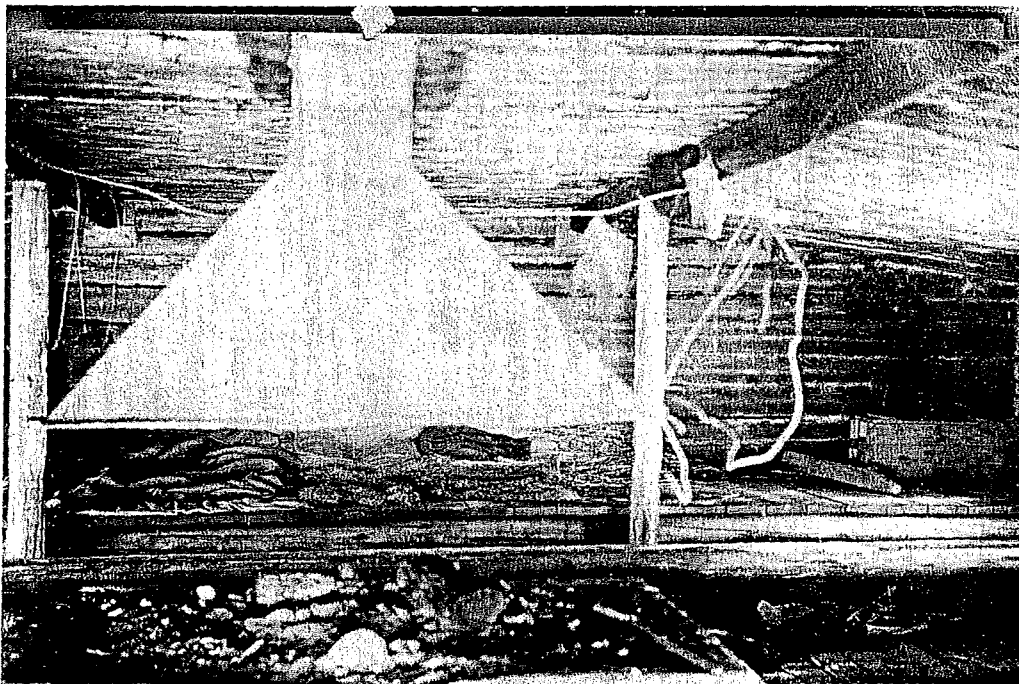

fig.3 interiör ur en skogsarbetar koja

Kombinationsförsörjningen

Tillkomsten av kombinationsförsörjningen berodde på hög naturlig folkökning, brist på odlingsbar jord och på alternativ helårsförsörjning (Bäcklund 1993). Andra bidragande orsaker är att villkoren som lönearbetare på heltid var osäker, det fanns ingen lagstadgad anställningsskydd för arbetaren och det var ofta återkommande ekonomiska kriser. Jordbruket gav under svåra år med inga jobb en viss överlevnads möjlighet. Allt detta gav att kombinationen småbruk-skogsbruk en socialt acceptabel försörjning. På 1930-40 tal kunde skogsarbetarnas procentuella fördelning på olika sysselsättningar vid olika tidpunkter på året se ut som figur 3 visar.

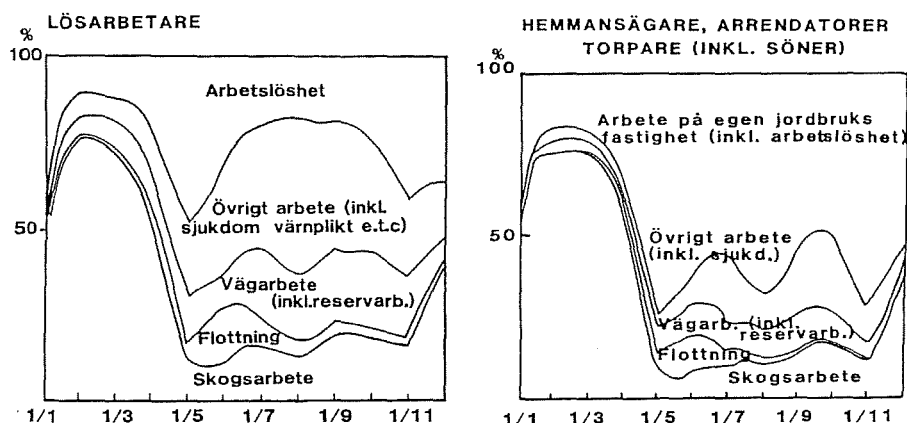

Fig.4 Skogsarbetarnas procentuella fördelning på olika sysselsättningar vid olika tidpunkter på året (N-G, Lundgren, 1984). Åren 1933 och 1934.

För Ragnar och många andra i Tornedalen så innebar sommaren och hösten av arbetslöshet om man inte hade tur att få något ströjobb i centralorterna som snickare (R, Lehto, Kiruna, muntl.). Förutom den tid det var mest behov av arbete inom jordbruket, helst då det var höbärgningstid i juli, först vällen hemma direkt efter det kom myr slåttern som man slutade med i början av 1960-tal. Han testade fara söderut för att jobba i Borlänge våren 1953 men trivdes inte utan återvände för att jobba i skogen vintern därefter. Detta gjorde många andra i hans hemtrakt också vissa blev kvar men många återkom till hemtrakten efter en kort tid i södra Sverige detta gällde framför allt männen att de återkom, kvinnorna som flyttade blev kvar där nere.

Kombinationsförsörjningens upplösning påbörjades efter andra världskriget (Bäcklund 1993). Det var en tid arbetslösheten sjönk snabbt och lönerna i industrin steg. Det som ansågs vara samhällsenligt acceptabel levnadsstandard kom därigenom att höjas drastiskt. För att nå upp till denna höjda acceptabla levnadsstandard räckte inte kombinationsförsörjningen till. Det var en av de största bidragande orsakerna att kombinationsförsörjningen kom att försvinna som försörjningsätt.

Arbetsvillkoren inom industrin

Arbetsförhållandena och arbetsskyddet var ofta ganska dåliga inom industrin och byggindustrin (R, Lehto, Kiruna, muntl.). Det var ofta bullriga och dammiga med dålig ventilation. Det arbetsskydd som fanns var att man var tvungen att använda hjälm i gruvan och skyddskor med stålhätta som man var tvungen att bekosta själv. Arbetskläderna var inte gratis utan de var man tvungen att köpa själva. Vettiga hörselskydd fanns nästan inte, utan om de ville använda sig av detta var de tvungen själva anskaffa sig detta. Det fanns oftast matsalar där man kunde köpa och äta lunch. Rastkurer vid varje arbetsplats där man kunde koka kaffe och vila sig på rasten. Arbetarna skulle vara fullt försäkrade vid olycka genom arbetsgivaren. Det var arbetsgivarnas sak att se till att så var fallet. För att kunna börja arbeta i gruvan var man tvungen att ha fyllt 18år och ovan jord i verkstäderna så gällde 16års åldersgräns för att kunna bli anställd. Det var 16års åldersgräns på byggena också och då började man ofta som hantlangare.

Lönen för jobb i gruvan låg ungefär på 950kr i månaden och byggde på ett ackordsystem (R, Lehto, Kiruna, muntl.). Men lönen varierade beroende på om man jobbade ovan jord i verkstäderna så tjänade man mindre än de som arbetade i gruvan med ett mer riskabelt arbete och i en sämre arbetsmiljö. På byggena gällde också ackordsystemet. På byggena var inte lönerna lika reglerade som industrin utan man fick den veckovis utbetalt kontant och ofta svart. I industrin fick man lönerna utbetalda varannan vecka och denna delades ut kontant. Början av 1960-tal ändrades detta och lönerna sattes in i ett lönekonto som arbetarna blev tvungna att öppna. Dessa löner på byggena eller industrin motsvarade ungefär vad man tjänade i skogen som huggare.

Arbetstiden som fastanställd inom industrin var reglerad och innebar 8 timmars skift och 5 dagars veckor för anställda i gruvan. De som arbetade ovan jord i verkstäderna arbetade man även halvdag på lördag men detta försvann på 1960-tal (R, Lehto, Kiruna, muntl.). Vanligen arbetade man i tvåskift i gruvan och i verken, med en förmiddagsvecka och därefter en eftermiddagsvecka. Där förmiddagsveckorna var från måndag till fredag och man började skiftet kl 5 och slutade kl 14. Eftermiddagsskiftet var också från måndag till fredag där man började skiftet kl 14 och slutade kl 22. De som gick dagtid arbetade oftast från kl 6 till kl 15.

På byggena var arbetstiden inte lika reglerad utan det var byggmästaren som bestämde detta men oftast jobbade man 8 timmars dagar och halva lördagar där också (R, Lehto, Kiruna, muntl.). De som blev byggnadsarbetare i Kiruna hade inte heller något fast arbete utan hoppade från ett bygge när det var klart till ett annat. Om man inte hade turen som ett fåtal hade att bli fastanställda. Men det var inte svårt att kunna jobba hela år p.g.a. att Kiruna växte så pass mycket under 1950 och 1960-tal, att det fanns byggjobb hela året. Sedan hade man 3 veckor semester på 1950-tal som blev 4 veckor på 1960-tal.

Diskussion

Arbetsvillkoren och förhållandena i skogen blev betydligt bättre 1930 till 1960-tal. Lönerna steg och kom nästan att motsvara en industrilön, samtidigt blev arbetsvillkoren betydligt mycket bättre, från kontraktstiden på 1930-talet till att huggare och körare fick särskilda löner och blev avlönade av bolagen på 1960-talet. Förläggnings förhållanden ändrades drastiskt under denna period, från att bo i enkla trångbodda kojor som de timrade själva utan betalning till att bolagen stod för förläggningarna som bestod av stora varma baracker med tork utrymmen och bättre matlagnings utrymmen.

Trots dessa förbättringar försvann många från skogsbruket för att jobba i med andra arbeten. Det som i huvudsak gjorde att arbetarna inte fortsatte inom skogsbruket var säsongens beroende av folk, under vintern för huggning och körning, därefter barkning sedan blev det ett glapp tills man åter behövde folk under våren till flottningen. Industrin kunde erbjuda helårs anställningar med alla förmåner det innebär. En annan orsak till detta var att man täckte man upp resterande delen av året med jobb inom jordbruket. Men med helårsanställning inom industrin kunde skapa en högre levnadsstandard än med kombinationsförsörjningen, detta gjorde folk valde att sluta med kombinationsförsörjningen. Detta var en viktig bidragande orsak till att småjordbruket lades ned i så snabb takt att de nästan inte fanns kvar på slutet av 1960-tal i Tornedalen. I och med det försvann grunden för skogsbruket att få skogsarbetare till säsongens arbeten. Var att när malmfälten fick stor arbetarebrist valde folk att flytta dit p.g.a. helårs anställning och det låg inom rimlig avstånd från hembygden för veckopendlning, vilket gjorde att det inte blev allt för stor omställning att flytta. En annan faktor till utflyttningen på 1960-tal från Tornedalen, då hade skogsbolagen sin huvuddel av arbetskraft helårs anställda, var att effektiviseringarna nått så långt att behovet av antal skogsarbetare minskat betydligt jämfört med 1950-tal.

Ragnar upplevde det hårda arbetet att arbeta i skogen med bara yxa och timmersvans, samtidigt uppleva det hårda och dåliga arbets- och levnadsförhållandena som var en del av skogsarbetet från 1950-tal och tidigare. De förbättringar som gjordes för att få bukt på de miserabla förhållandena som skogsarbetarna levde och arbetade i upplevde Ragnar väldigt positivt. Det största förändringarna enligt honom i skedde inom boende miljön. Han valde att flytta till malmfälten 1957 för att jobba i gruvan och sedan veckopendla till sin hembygd liksom 1000-tal andra Tornedalingar gjorde. Detta skapade ett fenomen som kallades Tornedalsrallyt som var att de utflyttade Tornedalningarna åkte hem till Tornedalen på fredag och tillbaka till malmfälten på söndag kväll.

Källor och litteratur

Muntliga referenser

Ragnar Lehto, fd skogsarbetare, Kiruna. Intervjuad av författaren den 16/4 2004.

Litteratur

Bäcklund, D (1993). Befolkning, försörjning och resursutnyttjande i den Norrländska skogsbygden 1870-1970, Umeå papers in economic history No 8.

Lundgren, N-G (1984). Skog för export. Umeå studies in economic history 6.

Svensson, J (1992). En historisk och växtekologisk studie av Norrbotten i allmänhet Tornedalen i synnerhet. Examensarbete i skoglig vegetationsekologi Nr 3.